

AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNUN ÖNCELİĞİ İLKESİ

İlhan ARAS*

ÖZ

Avrupa Birliği hukukunun ilkelerinden biri olan öncelik ilkesi, geçmişten günümüze önemli bir konu olmuştur. Öyle ki, öncelik ilkesi Avrupa Birliği'nin siyasi bütünleşmesinin bir yansıması olarak da kabul edilebilir. Çalışmada, ilk olarak öncelik ilkesinin ortaya çıkışı ve Adalet Divanının çeşitli kararları yoluyla gelişimi ele alınmıştır. Sonraki bölümde, üye devletlerin ilkeye yönelik yaklaşımlarına değinilmiş ve son olarak ilkenin antlaşmalar düzeyindeki durumu incelenmiştir. Çalışmada, ayrıca yarım yüzyılı aşan geçmişiyle öncelik ilkesinin günümüze kadarki dönüm noktaları belirtilmiştir. Çalışma, literatür ve ilgili Adalet Divanı kararları çerçevesinde oluşturulmuştur. Üye devletlerin öncelik ilkesine yönelik farklı itirazlarına rağmen, mahkeme kararından Lizbon Antlaşması'na uzanan süreçte öncelik ilkesinin Avrupa Birliği'nin yapı taşlarından biri olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Öncelik İlkesi, Avrupa Birliği Adalet Divanı.

THE PRINCIPLE OF THE PRIMACY OF THE EUROPEAN UNION LAW

ABSTRACT

The principle of primacy, which is one of the principles of the European Union law, has been an important issue from past to present. In fact, the principle of primacy can be accepted as a reflection of the political integration of the European Union. In the study, firstly, the occurrence of the principle of primacy and its evolution through various decisions of the Court of Justice are dealt with. In the next chapter, the approach of member states towards this principle is mentioned, and finally the state of principle is examined at treaties level. Furthermore, the milestones of the principle of primacy with a history of more than half a century which extends over today are also addressed. The study is constituted within the framework of literature and related decisions of the Court of Justice. Despite the different objections of member states for the principle of primacy, it is seen that the principle of primacy is one of the building blocks of the European Union in the process ranging from the Court decision to the Treaty of Lisbon.

Keywords: European Union, Principle of Primacy, Court of Justice of the European Union.

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ilhanaras@nevsehir.edu.tr

GİRİŞ

Avrupa bütünleşmesi, devletlerden oluşan bir yapı olarak bir yandan uluslararası hukuku ilgilendiren konuları ortaya çıkarmakta, diğer yandan ulusüstü özelliğiyle üye devletlerle Avrupa Birliği (AB) arasında farklı bir hukuksal ilişki doğurmaktadır. AB hukukunun dayandığı ilkelerden biri olan Birlik hukukunun önceliği ilkesi de bu bağlamda önemli bir konudur.

Ulusüstü bir örgüt olarak AB'nin kendine özgü (*sui generis*) şeklinde nitelendirilen yapısı kendi kurumsal, siyasal, hukuksal sistemini yaratmasıyla mümkün olmuştur. Trstenjak'ın (2013: 71) belirttiği gibi, 28 üye devlet ve 500 milyon nüfusu ilgilendiren, 24 resmi dile çevrilen bütün hukuki metinlerle AB hukuk düzeni, en büyük hukuk düzenlerinden biri olarak görülmektedir. Bu şekildeki bir hukuk düzeninin bir devlet veya gerçek bir federasyon olmayan bir birlik içinde etkin bir şekilde işlemesi için belli hukuki ilkelerin olması gerekmektedir. Öncelik ilkesi de bu ilkelerden biridir.

Literatürde AB hukukunun önceliği (*primacy*) ve üstünlüğü (*supremacy*) şeklinde farklı kullanımlar mevcuttur. İlke, Avrupa Toplulukları Adalet Divanının (ATAD) içtihatlarında tek isimlendirmeye kullanılmamıştır. ATAD'ın içtihatlarında üstünlük ifadesi iki defa kullanılmıştır. Walt Wilhelm kararında (Case 14/68, Wilhelm v. Bundeskartellamt, 1969), "Topluluk hukukunun üstünlüğü" şeklinde metinde ve anahtar kelimelerde kullanılmıştır. Fratelli Variola davasında (Case 34/73, Fratelli Variola v. Amministrazione delle Finanze, 1973) da, "temel ilke, Topluluk hukuk sistemi üstündür" şeklinde üstünlük kelimesi kullanılmıştır. Bu iki davadan farklı olarak, 1971 tarihli bir başka kararda (Case 93/71, Leonesio v. Ministero Dell'Agricoltura e Foreste, 1972) da üstünlük ifadesi anahtar kelimelerde yer almış ancak metinde kullanılmamıştır. Bu davalarda, üstünlük kelimesi sadece İngilizce çevirilerde tercih edilmiştir. İlkenin diğer dillerdeki çevirilerinde ise "öncelik" kelimesi kullanılmıştır (Avbelj, 2011: 744-745). Bu durumda, "öncelik" kelimesinin ATAD kararlarında daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Öncelik ve üstünlük kelimeleri arasındaki farklılık, üstünlük ifadesinin bir hiyerarşi fikrini vurgulamasıdır. Bu doğrultuda, Adalet Divanının ulusal hukukun geçerliliğine asla dokunmaması ve Avrupa hukuku – ulusal hukuk arasında bir tür hiyerarşiye işaret etmesinden dolayı "öncelik" kelimesi daha doğru bir kullanım olacaktır (Mayer, 2005: 1498-1499; Kruis, 2011: 270, dipnot 6). Bu kapsamda Ravluševićius (2011:1376), "üstünlük" ve "öncelik" kelimelerinin Mahkeme içtihatlarında sık sık birlikte kullanıldığını belirtmektedir. Çalışmada ise, "AB hukukunun önceliği" ifadesi tercih edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak, öncelik ilkesinin doğuşu ve gelişimi ATAD içtihatları çerçevesinde incelenecektir. Daha sonra, üye devletlerin yaklaşımına genel olarak değinilecektir. Son olarak, ilkenin antlaşmalar düzeyindeki durumu ele alınacaktır. Böylelikle, AB hukukunun temel ilkelerinden biri olan öncelik ilkesinin gelişimi gösterilmiş olacaktır.

1. İLKENİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

AB hukukunun üye devletlerde doğrudan uygulanması, AB hukuku ve üye devlet hukuku şeklinde iki hukuk düzeninin birlikte uygulanması sorununu yaratmıştır. Özellikle, iki hukukun çeliştiği durumlarda üye devletler öncelikle hangi hukuku uygulayacaklardır sorusu önemli bir sorun olmuştur (Taşdemir ve Karadağ, 2008: 21). Bu çerçevede bir Birlik hukuku normunun bir iç hukuk normu ile çatışması durumunda önceliğin Birlik normunda olması, bütün AB hukukunun üye devletlerde öncelikli olduğu anlamına gelmemekte, Birlik hukukunun önceliğinin kendisiyle çatışan ulusal hukuk kurallarının uygulanmasını durdurması anlamına gelmektedir (Günuğur, 2012: 28).

Topluluk hukukunun önceliği konusu ilk kez, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluđu (AKÇT) Antlaşması'ndan önce Belçika vergi hukuku alanında yapılan bir düzenlemenin AKÇT hükümlerinden nasıl etkileneceğiyle ilgili 16.12.1960 tarihli Humblet davasında (Case 6/60, Humblet v. Belgium, 1960) tartışılmış ve Topluluk hukukunun öncelikli olduğu ifade edilmiştir (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2011: 186). ATAD bu davada, ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesini, ulusal hukukun üzerinde olan Topluluk hukukunun önceliğine bir zemin olarak, Avrupa Ekonomik Topluluđu (AET) Antlaşması'nın onaylanmasıyla bağlantılı görmüştür (Kwieceń, 2005: 1481).

ATAD'ın 5.2.1963 tarihli Van Gend & Loos kararı ile AET, sadece sınırlı alanlarda olmasına rağmen üye devletlerin egemenlik haklarını sınırlandırmış ve üye devletlerin yanı sıra halklarını da hukuk sistemine dâhil ederek uluslararası hukukun yeni bir hukuk düzenini oluşturmuştur (Trstenjak, 2013: 71). ATAD'ın bu kararına göre (Case 26/62, Van Gend & Loos v. Netherlands, 1963, bkz. Yazıcı, 2005: 102);

“AET Andlaşmasının, işleyişi Topluluk içerisindeki ilgili tarafları doğrudan doğruya ilgilendiren bir Ortak Pazar kurmak olan amacı, bu Andlaşmanın, sadece akit devletler arasında karşılıklı yükümlülükler yaratan bir sözleşmeden ibaret olmadığını ifade etmektedir. Bu görüş, Andlaşmanın, sadece hükümetlere değil, aynı zamanda halklara da atıfta bulunan Dibacesiyle doğrulanmaktadır. Bu, [...] gerek üye devletleri, gerek onların vatandaşlarını etkileyen egemen haklarla donatılmış

kurumların kurulmuş olmasıyla da daha özgül biçimde doğrudanmaktadır... Bundan çıkarılacak sonuç, Topluluğun, devletlerin sınırlı alanlarda da olsa onun lehine egemen haklarını sınırlandırmış oldukları, yeni bir uluslararası hukuk düzeni oluşturduğu ve bunun süjelerinin sadece üye devletleri değil, aynı zamanda onların vatandaşlarını da içine aldığıdır. Dolayısıyla, üye devletlerin ulusal hukuklarından bağımsız olarak Topluluk hukuku, sadece bireylere yükümlülükler yüklemekle kalmaz, aynı zamanda onlara, hukuki miraslarının bir parçası haline gelen haklar bahşetme amacını güder... Andlaşmanın ruhuna, sözüne ve genel yapısına göre, 12. maddenin, ulusal mahkemelerin korumak zorunda oldukları bireysel haklar yaratacak ve doğrudan doğruya etki doğuracak biçimde yorumlanması gerekir.”

ATAD, “yeni bir hukuk düzeni” şeklindeki açıklamasıyla, Topluluğun olağan bir uluslararası hukuk örgütü olmadığını, bağımsız bir statüye sahip olduğunu ve üye devletlerin ulusal hukukları üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğuna işaret etmiştir (Steiner ve Woods, 2009: 87). ATAD, Van Gend & Loos davasından sonra üye devletlerin ekonomik ve siyasi bütünleşme isteksizliğini izlemiştir. Bu süreçte ATAD’ın öncelik prensibini bulmasının ve geliştirmesinin hukuki nedeni ise Topluluk hukukunun üye devletlerde aynı şekilde uygulanmasını sağlamak, Ortak Pazar’ın parçalanmış pazarlara dönüşmesini ve hükümetlerarası modelin güçlenmesini engellemektir (Başlar, 1997: 9-10). Birlik hukukunun bir hükmünün doğrudan uygulanabilirliği beraberinde Topluluk hukukunun bir üye devlet vatandaşına doğrudan getirdiği bir hakkın, ulusal hukukla çatışması sorununu da getirmiştir. Bu sorunu, Topluluk hukukunun önceliği konusu antlaşmalarda düzenlenmediği için Topluluğu kuran sözleşmelere dayanarak cevaplamak mümkün olmamıştır. Buna rağmen, öncelik konusu Antlaşma’nın amacı ve planında örtük bir şekilde her zaman yer almış, ancak ATAD’ın içtihadı yoluyla belirlenmesi ve gelişmesi gerekmiştir (Cairns, 2002: 111). Ayrıca, Antlaşmalarda yer verilmeyen bu ilkenin Avrupa Toplulukları (AT) kurucu isimlerinin zihinlerinde olduğunu da ifade etmek mümkündür (Kovar, 1981: 112).

Bu noktada belirtmek gerekir ki, devletler arasındaki geleneksel antlaşmalar ile ulusal hukuk arasındaki uyumsuzlukların Anayasa’daki çözüm şekillerini, egemenlik prensibi nedeniyle Topluluk hukuku ile ulusal hukuk arasındaki uyumsuzlukların çözümünde uygulamak mümkün değildir. Bunun nedeni, egemenlik prensibine dayanmayan Topluluk hukukunun dayanışma prensibine dayanmasıdır. İlave olarak, Toplulukların entegre edici özelliği de dikkate alındığında, iki hukuk sistemi arasındaki bu farklılıklar hiyerarşi yaratmaktadır. Bu durumlar, Topluluk hukukunun ulusal hukuktan önce gelmesinin de nedenlerini oluşturmaktadır (Aras, 1988: 570).

Bu çerçevede, iki hukuk sistemi arasındaki sorunun çözümü, ATAD'ın 15.7.1964 tarihli Costa/ENEL kararıyla mümkün olmuştur. Divan, Van Gend & Loos kararında Topluluk hukukunun ulusal hukuka önceliğini doğrudan ifade etmemiştir. Hollanda Anayasası'nın uluslararası antlaşmaların ulusal mevzuata önceliği olduğunu belirtmesinden dolayı öncelik ilkesini ifade etmesine gerek yoktu. Bu nedenle, Divan daha uygun bir zamanı beklemiştir. Beklenen fırsat, İtalyan ulusal elektrik idaresinin bir İtalyan tüketici ile yaşıadığı anlaşmazlık sayesinde ortaya çıkmıştır (Middelaar, 2014: 68).

Costa/ENEL kararına neden olan konu, İtalya'daki bir dava olmuştur. İtalya'da Edison Volta Şirketi devletleştirilerek ENEL işletmesi monopol haline getirilince, davacı olan Edison Volta hissedarı avukat Plomino Costa, elektrik faturasını ödememiştir¹ ve devletleştirme kanununun hem İtalya Anayasası hem de AET Antlaşması'nın çeşitli maddelerine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Milano Sulh Yargıcı davayı Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştü, Anayasa Mahkemesi ise İtalya Anayasası'nda AB hukukunun önceliğine dair bir madde olmadığından davayı reddetmiştir. Bunun üzerine, Milano Sulh Yargıcı ön karar presödürü kapsamında ATAD'a başvurmuştur. Milano Sulh Yargıcı, ATAD kararını dikkate alarak 4.5.1966 tarihli kararında, İtalya'nın devletleştirme kanununu AET Antlaşması'nın 37/II maddesine² aykırı bulmuş, uygulanmamasına karar vermiştir (Tapan, 1999: 113). Dolayısıyla ATAD, Topluluk hukukunun önceliği ilkesini ilk defa Costa/ENEL kararında uygulamıştır. Bu karara göre (Case 6/64, Costa v. Enel, 1964 bkz. Yazıcı, 2005: 102-103);

“Alelade uluslararası andlaşmaların aksine, AET andlaşması, andlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Üye Devletlerin hukuki sistemlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelen ve onların mahkemelerinin uygulamaya mecbur oldukları, kendi hukuk sistemini yaratmıştır. Kendi kurumlarına, kendi kişiliğine, kendi hukuki ehliyetine ve milletlerarası düzeyde temsil ehliyetine ve daha özel olarak egemenliğin sınırlandırılmasından veya devletlerden topluluğa yetkilerin devredilmesinden

1 Fatura tutarı, 1,926 ITL (İtalyan Lireti)'dir. Bkz. (Stiernstrom, 2005: 4, dipnot 13).

2 AET Antlaşması md. 37 prg. 1: “Üye Devletler ticari nitelikli Devlet tekellerini, geçiş dönemi sona erdiğinde Üye Devletler uyrukları arasında ürünlerin temini ve pazarlamasına ilişkin koşullarda ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını sağlayacak biçimde, aşamalı olarak düzenler. İşbu Madde hükümleri, bir Üye Devletin, dolaylı ya da dolaysız biçimde hukuken ya da fiilen, Üye Devletler arasındaki ithalat ya da ihracatı denetlemek, yönlendirmek veya önemli ölçüde etkilemek için yararlandığı bütün kuruluşlarına uygulanır. Bu hükümler, bir Devletin, yönetimini başkalarına bıraktığı tekellere de uygulanır.” AET Antlaşması md. 37 prg. 2: “Üye Devletler 1. paragrafta belirtilen ilkelere aykırı olan ya da Üye Devletler arasında gümrük vergilerinin ve miktar kısıtlamalarının kaldırılmasıyla ilgili Maddelerin kapsamını kısıtlayan yeni tedbirleri almaktan kaçınırlar.” Bkz.: Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma.

kaynaklanan gerçek yetkilere sahip, sürece sınırsız bir topluluk yaratmakla Üye Devletler, sınırlı alanlarda dahi olsa egemen haklarını sınırlandırmışlar ve böylece gerek vatandaşlarını gerek kendilerini bağlayan bir hukuk düzeni yaratmışlardır. Topluluktan kaynaklanan hükümlerin her üye devletin kanunlarıyla bütünleşmesi ve daha genel olarak andlaşmanın şartları ve ruhu, zorunlu olarak, devletlerin tek taraflı ve daha sonraki bir tedbire, kendilerince karşılıklılık temelinde kabul edilmiş bir hukuki sistem karşısında öncelik tanımalarını imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir tedbir, o hukuki sistemle uyumsuzluk halinde olamaz. Topluluk hukukunun icrai gücü, daha sonraki iç kanunlara bağlı olarak bir devletten diğerine değişemez; böyle bir durum, andlaşmanın 5(2)'nci maddesindeki amaçların gerçekleştirilmesini tehlikeye sokar ve 7'nci maddede yasaklanmış olan ayrımcılığa imkân verir.”

Üye devletlerde aynı şekilde uygulanacak bir üst hukuk sistemi Ortak Pazar'ın işleyişi için gerekli bir özellik olduğundan, öncelik ilkesi Toplulukların oluşmasındaki temel amaç olan Ortak Pazar yaratılması fikrinin bir sonucu olmuştur (Kovar, 1981: 111). Özellikle Topluluk'tan Birlik'e geçmek başta olmak üzere, 1960'lardan beri Avrupa siyasi yapısında meydana gelen önemli değişikliklere rağmen, öncelik ve doğrudan etkililik merkezde kalmayı sürdürmüştür (Búrca, 2003: 450).

ATAD'ın öncelik konusuyla ilgili sonraki yıllarda da benzer içtihatları devam etmiştir. Internationale Handelsgesellschaft davasında (Case 11/70, Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, 1970), ATAD bir Topluluk tüzüğü ile ulusal hukuk kaynaklı bir temel hak arasındaki uyumsuzluğu karara bağlamıştır. ATAD, ilk kez bu davada Topluluk hukuku ile ulusal anayasalar arasındaki ilişkiye değinmiştir. Divan, Topluluk hukukunun geçerlilik ve uygulanmasına karşı ulusal hukuk kaynaklı temel hakların veya anayasal prensiplerin ileri sürülemeyeceğine karar vermiştir. ATAD ayrıca Topluluk tasarruflarının geçerliliğinin sadece Topluluk hukukuna göre değerlendirilebileceğini, Topluluk tasarruflarının geçerliliği konusunda ulusal normlar esas alınırse Topluluk hukukunun birliğinin bozulacağını belirtmiştir. ATAD bu kararıyla, Topluluk hukukunun sadece ulusal kanunlara değil, ulusal anayasalara göre de öncelik taşıyacağını ifade etmiştir (Özbakan, 1989: 32).

ATAD'ın bir diğer kararı olan Simmenthal, sığır eti ithal eden İtalyan şirketinden gümrük geçişinde veterinerlik denetim hizmeti olarak ücret alınmasından kaynaklanmıştır. Şirket, sınır geçişinde kontrol için ücret alınmasının, AT içerisindeki serbest dolaşıma aykırı olduğunu belirterek İtalya Maliye Bakanlığı aleyhine dava açmıştır. Kararda, öncelik ilkesinin ulusal bir hükmün ilgili bir AB hukukundan önce veya sonra kabul edilmesine bağlı olmadığı, ulusal hukuk ve AB hukuku arasındaki bir

çatışma durumunda, ulusal mahkemelerin AB hukukuna öncelik vermesi gerektiği belirtilmiştir. Karara göre (Case 106/77, Finanze dello Stato v. Simmenthal SPA, 1978 bkz. Yazıcı, 2005: 103-104);

“(...) doğrudan doğruya uygulanabilme, Topluluk hukuku kurallarının, yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren ve yürürlükte kaldıkları sürece, bütün üye devletlerde tam olarak ve yeknesak şekilde uygulanmaları anlamına gelir. Dolayısıyla bu hükümler, ister üye devletler ister bireyler olsun, Topluluk hukukuna göre hukuki ilişkilere taraf olan ve bunlardan etkilenen herkes için doğrudan doğruya bir haklar ve ödevler kaynağı oluşturur. Topluluk hukukunun üstünlüğü ilkesine uygun olarak, bir yandan Andlaşmanın hükümleri ve kurumların doğrudan doğruya uygulanabilir tedbirleri ile öte yandan üye devletlerin ulusal hukuku arasındaki ilişki öyledir ki, bu hükümler ve tedbirler, sadece [...] ulusal hukuktaki bunlara aykırı hükümleri otomatik olarak uygulanamaz hale getirmez, aynı zamanda her üye devletin ülkesinde uygulanabilir olan ulusal hukukun ayrılmaz bir parçası oldukları ve ondan önce geldikleri ölçüde, Topluluk hükümleriyle bağdaşmayacak yeni ulusal yasal tedbirlerin geçerli biçimde kabulünü de imkânsız kılar. Gerçekten, Topluluğun yasama yetkisini kullandığı alana tecavüz eden veya Topluluk hukukunun hükümleriyle başka bir biçimde bağdaşmaz olan ulusal yasal tedbirlerin hukuki etkiye sahip olacaklarını kabul etmek, üye devletlerin Andlaşma uyarınca kayıtsız şartsız ve geri alınmaz biçimde yüklenedikleri yükümlülüklerin etkinliğinin inkârı anlamına gelir ve böylece Topluluğun temellerini [...] tehlikeye atar. Her ulusal mahkeme, görevine giren bir uyuşmazlıkta, Topluluk hukukunu tümüyle uygulamalı, onun bireylere sağladığı hakları korumalı ve dolayısıyla ulusal hukukun onunla çatışan herhangi bir hükmünü, Topluluk kuralından önce veya sonra kabul edilmiş olsun, ihmal etmelidir. Dolayısıyla, Topluluk hukukunu uygulamaya yetkili ulusal mahkemeden, uygulama anında, Topluluk kurallarının tümüyle etkili olmasını engelleyen ulusal yasal tedbirleri ihmal etme yetkisini esirgeme suretiyle Topluluk hukukunun etkinliğine zarar verebilecek herhangi bir ulusal hukuk sistemi kuralı ve her türlü yasal, idari veya yargısal uygulama, Topluluk hukukunun bizatihi özünü oluşturan bu gerekçelere aykırıdır. Topluluk hukukunun bir hükmü ile daha sonraki bir ulusal kanun arasında çatışma durumunda, çatışmanın çözümü, Topluluk hukukunu uygulamakla görevli mahkemenin dışında, kendi takdir yetkisine sahip bir mahkemeye bırakıldığı takdirde, Topluluk hukukunun tam etkinliği üzerindeki böyle bir engel yalnızca geçici olsa bile durum böyledir. Kendi görev alanı içinde Topluluk hukukunun hükümlerini uygulamakla görevli mahkeme, daha sonra bile kabul edilmiş olsa, ulusal hukukun bununla çatışan herhangi bir hükmünü uygulamayı gerektiğinde kendi inisiyatifi ile reddederek, Topluluk hukuku hükümlerini tam olarak uygulamak yükümlüğündedir.”

Yazıcı (2005: 104-105), Simmenthal kararının iki önemli sonucu olduğunu belirtmektedir. İlki, Topluluk hukukunun ulusal hukuka önceliğinin tekrar vurgulanmasıyla Topluluk hukukunun temel norm niteliğinin güçlendirilmesidir. İkincisi, üye devlet parlamentolarının yasama sürecinde ulusal anayasadan önce Topluluk hukukunu dikkate alma yükümlülüğüdür. Ayrıca, uyuşmazlığı ulusal hukuka göre çözen ulusal yargıçlar artık uyuşmazlıklarda Topluluk hukukunu öncelikle dikkate almakla yükümlüdür. Uyuşmazlık durumunda Topluluk normları tercih edilecektir. Bu kapsamda, Topluluğun kurucu antlaşmaları ve ATAD'ın Topluluk hukukunun önceliğini kabul eden Van Gend & Loos, Costa/ENEL ve Simmenthal kararlarıyla 19. yüzyılda kurulan ulus devlet egemenlik yetkilerinin belirli alanlarda ve bir kısmının Topluluğa devredildiğini belirtmek mümkündür.

ATAD'ın 1990 tarihli bir diğer kararı olan Factortame'da da öncelik konusu Şu şekilde belirtilmiştir (Case C-213/89, Factortame Ltd and others v. United Kingdom, 1990 bkz. Yazıcı, 2005: 105-106):

“Topluluk hukukunu uygulamaya yetkili ulusal mahkemeden, uygulama anında, geçici olarak dahi olsa Topluluk kurallarının tüm etkilerini engelleyen ulusal kanun hükümlerini bir yana bırakmak suretiyle gerekli her Őeyi yapma yetkisini esirgeyerek Topluluk hukukunun etkinliğine zarar verebilecek, herhangi bir ulusal hukuki sistem hükmü ve herhangi bir yasal, idari veya yargısal uygulama, Topluluk hukukunun bizzatıni özünü oluşturan bu gerekliliklerle bağdaşamaz. Bir ulusal hukuk kuralının, Topluluk hukukunca düzenlenen bir uyuşmazlıktaki kendisine başvurulmuş olan bir mahkemeyi, Topluluk hukukuna göre talep edilen hakların varlığı konusunda verilecek hükmün engellenmesi halinde de, Topluluk hukukunun tam etkinliği aynı derecede zarar görmüş olur. Dolayısıyla, ulusal hukukun bir kuralı olmasaydı bu durumlarda geçici tedbir kararı alacak olan bir mahkeme, bu kuralı ihmal etmek zorundadır. Adalet Divanına bir ön-karar için havale edilmiş bir konuda Divanın cevabına kadar işlemleri durdurmuş olan bir ulusal mahkeme, Adalet Divanının cevabını takiben hüküm verinceye kadar geçecek sürede geçici tedbir kararı alamayacak olduğu takdirde, AET Andlaşmasının etkinliği zarar görmüş olur.”

2000 tarihli Kreil davasında ise, Topluluk hukukunun tanıdığı temel hak olan cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı ile Bonn Anayasası'ndaki yasak arasında çatışma olmuştur. Tanja Kreil, enerji elektroniği alanında eğitim görmüş, 1996 yılında elektronik alanında çalışmak için Alman Silahlı Kuvvetleri'ne başvurmuştur. Başvuru, kadınların silahlı hizmet göremeyeceğini belirten Bonn Anayasası md. 12a/4 gereğince reddedilmiştir. Kreil, Hannover İdare Mahkemesi'ne iptal davası açarak, kararın cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklayan Topluluk yönergesi ile bağdaşmadığını

ileri sürmüştür. ATAD, kadınlara yönelik silahlı hizmet yasağını ilgili yönergeye aykırı bulmuştur. Sonuç olarak, ATAD'ın Ocak 2000 kararından sonra Aralık 2000'de Bonn Anayasası'nın ilgili maddesi değiştirilmiştir (Case C-285/98, Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland, 2000 bkz. Oder, 2005: 168-215).

Söz konusu içtihatlar çerçevesinde Búrca, ATAD'ın 1960'ların başında geliştirdiği öncelik ilkesinin bütünüleme sürecinde birçok değişim yaşanmasına rağmen değişmemesini dört nedenle açıklamaktadır. İlki, bütünülemenin amaçlarının bir Ortak Pazar'dan çok farklı/önemli yönleri genişlemesi, birçok politika alanına yayılmasıdır. İkincisi, AT/AB kurumlarının giderek güçlenmesidir. Üçüncüsü, zayıf demokratik unsurların Avrupa Parlamentosu'nun karar alma sürecinde güçlenmesi ve doğrudan seçimlerle oluşmaya başlamasından beri zayıf demokratik unsurların güçlenmesidir. Dördüncüsü, AB ve üye devletlerin hukuk sistemleri arasındaki önemli ve etkin bir iletişim kanalı olan ön karar mekanizmasının gelişmesidir (Búrca, 2003: 454). Sonuç olarak, AB'nin daha büyük bir merkezi yapı haline gelmesi, vatandaşların Birlik içine daha fazla dâhil edilmesi ve Adalet Divanı ile ulusal yargı organları arasındaki işbirliğinin güçlenmesi, öncelik prensibinin kökleşmesini sağlayan unsurlar olmuştur.

AB hukuku ile üye devlet hukukunun çatışması durumunda AB hukukunun öncelikli olduğunu belirten öncelik ilkesi, Avrupa Birliği Adalet Divanının (ABAD) AB hukuku ile çatışan ulusal hukuku geçersiz kılabilceği anlamına gelmemektedir. Bunun yerine, ulusal hukuk ve doğrudan etkili AB hukuku arasındaki çatışma durumunda, çözümün ulusal hukukun uygun yorumlamasıyla çözülemeyeceği, üye devletlerin ulusal mahkemelerinin ulusal hukuk yerine AB hukukuna başvurmalarıyla çözülebileceği anlamına gelmektedir (Trstenjak, 2013: 72). Başka bir yorumla, Topluluk/AB hukuku ve üye devletler hukuku arasındaki bir uyumsuzluk durumunda, federal hukuk düzenine özgü olan "federal hukuk, federe hukuka üstündür" kuralına benzer olarak geliştirilen "Topluluk/Birlik hukuku ulusal hukuka üstündür" kuralıyla çözüme gidilmektedir (Azrak, 1988: 47). Ancak belirtmek gerekir ki, Topluluk mevcut yapısıyla federatif bir yapı olmadığı için, bu şekildeki bir benzetmeyi tam olarak doğru kabul etmek mümkün değildir (Tapan, 1999: 107).

ATAD, öncelik ilkesinin oluşumu ve gelişimindeki rolüyle, uluslararası bir antlaşmanın uygulanmasını gözetken sıradan bir yargı organı olmadığını göstermiş, ulusal hukuk ile Birlik hukuku arasındaki ilişkiyi belirleyen organ haline gelmiştir (Oder, 2004: 488). Böylece, kurucu antlaşmalarda yer almayan öncelik ilkesi, içtihatlar yoluyla güçlenerek AB hukukunu ulusal hukuklar karşısında da güçlendirmiştir.

Öncelik ilkesinin temel amacı, bütün AB üye devletlerinde AB hukukunun ortak ve etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır (Trstenjak, 2013: 73). Azrak, Birlik hukukunun önceliği ilkesinin “toplulukların işlerliği ilkesi”yle de ilgili olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Topluluk örgütlerinin kurulmasıyla, varlıklarını sürdürmeleri için gerekli koşullar da yaratılmıştır. Bu koşulların en önemlisi ise, topluluklar hukukunun üye devletlerde tekdüze uygulanmasıdır. Bunu sağlamak için, topluluk hukukunun iç hukuk karşısında dokunulmazlığa ya da önceliğe sahip olması gerekmiştir. Böylece, üye devletlerin hukuk düzenlerinde topluluk hukukuyla çatışan hükümlerde, bu hükümlerin tarihine bakılmaması, uygulanmaması, ihmal edilmesi söz konusu olmuştur. Bu noktada, “sonraki kanun öncekini yürürlükten kaldırır” kuralı, eşitlik esasına dayanan iç hukuk normları için geçerli olduğundan, üstünlük esasına dayanan topluluk-iç hukuk ilişkisinde geçerli olmamaktadır (Azzak, 1988: 47-48).

Öncelik ilkesiyle ilgili olarak bir başka konu da, bir üye devletin antlaşmalar ve AB hukuku arasındaki çatışma durumunu ortadan kaldırma görevidir. Uluslararası kamu hukukuyla uyumlu olarak, katılım öncesi antlaşma altında, AB hukukundan kaynaklanan bir yükümlülükle bir üye devletin sahip olduğu haklar çatışsa, üye devlet AB yükümlülüklerini gerçekleştirmek için gerekli ölçüde bu haklarını kullanmaktan sakınmalıdır (Kaczorowska, 2011: 364).

2. ÜYE DEVLETLERİN YAKLAŞIMI

Öncelik ilkesine karşı üye devletlerin yaklaşımı, ilkenin yerleşmesinde önemli bir belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Oder, öncelik ilkesine karşı direnme durumuna açıklık getirmektedir. Bu kapsamda, Birlik hukukunda federal eğilimleri gösteren öncelik ilkesinin, Birliğin merkezi otoritesini de güçlendirici bir etki yarattığını belirtmek mümkündür. Bununla birlikte, AB üye devletlerinin Birliğe gösterdikleri tepki/direnme örneklerine bakıldığında bu örneklerin çok fazla olmadığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri, AB bütünleşmesinin II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik ve toplumsal izleri silmek istemesidir. Diğer bir neden, öncelik ilkesinin yargıç yapımı bir ilke olmasıdır. Bu durum, öncelik ilkesinin siyaset üstü ve tarafsız bir organ olan ATAD tarafından geliştirilmesi ve üye devletlerde yargı kararlarına güvenme kültürünün olmasından kaynaklanmıştır (Oder, 2004: 490-503). Üye devletlerin mahkemeleri, farklı geleneklerden gelmelerine rağmen kısa bir zaman içerisinde Topluluk hukukunun önceliğini kabul etmişlerdir. Bu durum, ATAD’ın inandırıcılığından ve üye devlet mahkemelerinin tutumlarından kaynaklanmıştır

(Cuthbert, 2009: 37). Bu nedenle, AB hukukunun önceliği ilkesinin geçmişten gelen başarısı sadece ATAD'a mal edilmemelidir. Üye devletlerin, özellikle ulusal yargı organlarının bu konudaki işbirliği en önemli unsur olmuştur (Steiner ve Woods, 2009: 102).

AB hukukunun önceliğiyle ilgili olarak, üye devletlerin AET'ye egemenlik devri bazı üye devletlerde temel hak ve özgürlüklerin korunmasına karşı hükümler olmaması şartına bağlanmış, bu durum üye devletlerin anayasalarında yaptıkları değişikliklerle onaylanmıştır.³ Özellikle AB'nin kurucu devletlerine bakıldığında küçük üye devletlerin öncelik ilkesini büyük üye devletlere nazaran kolay kabul ettikleri görülmüştür. Öyle ki, Lüksemburg en az sorun yaşayan devlet olmuştur. Bunun bir

3 Örnek olarak bkz.: Almanya Anayasası md. 24: "Federasyon uluslararası kurumlara egemenlik yetkilerini, yasayla devredebilir."; md. 25'te de, uluslararası kamu hukukunun genel kurallarının yasalara göre öncelik taşıdığı belirtilmiştir. Belçika Anayasası md. 34: "Belirlenmiş yetkilerin kullanımı, antlaşma veya yasa ile, uluslararası hukuk kurumlarına verilebilir." Danimarka Anayasası md. 20: "Bu Anayasa uyarınca Krallık otoritelerine ait yetkiler, uluslararası hukuku ve işbirliğini geliştirmek amacıyla, açıkça belirlenmiş ölçütler dahilinde ve yasa ile, diğer devletlerle karşılıklı anlaşma ile kurulmuş uluslararası mercilere devredilebilir." İspanya Anayasası md. 93: "Organik bir yasa ile, anayasadan türeyen yetkilerin kullanımını, uluslararası bir kurum veya örgüte devreden antlaşmaların yapılmasına izin verilebilir." Ayrıca md. 96/1'de, iç hukukun uluslararası andlaşmaların hükümlerini yürürlükten kaldıramayacağını düzenlemektedir. Fransa Anayasası'nın anayasal düzenini AB hukuk düzeni ile uyumlaştırma çabaları sonucunda, Avrupa Toplulukları ve AB'ye dair 15. bölüm eklenmiştir. Bu bölümde yer alan md. 88/2'de, ekonomik ve parasal birliğe ilişkin karşılıklılık çerçevesinde yetki devri kabul edilmiştir. Ayrıca md. 55'e göre, uluslararası antlaşmalar, karşılıklılık koşuluyla yasalardan üstündür. Yunanistan Anayasası md. 28/2: "Önemli bir ulusal çıkara hizmet etmek ve diğer devletlerle işbirliğini geliştirmek amacıyla, anayasanın tanımladığı yetkiler uluslararası örgütlerin organlarına tanınabilir." Avusturya Anayasası md. 9 prg. 2: "Federasyon, yasama veya bir uluslararası antlaşma yoluyla, egemenlik haklarından bazılarını uluslararası kuruluşlara ve bunların organlarına devredebilir." İsveç Anayasası 10. Kısım md. 5: "Riksdag (İsveç Parlamentosu), karar alma yetkisinden, Anayasa'da ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan temel hak ve özgürlükleri koruma sistemine eşdeğer bir koruma Avrupa Toplulukları tarafından sağlandığı sürece, Avrupa Toplulukları lehine vazgeçebilir." İrlanda Anayasası md 29/4'e göre, "Anayasanın hiçbir hükmü Avrupa Birliği veya Topluluklar veya onların kurumları veya Toplulukları kuran andlaşmalar çerçevesinde yetkili kuruluş tarafından yapılan yasaların, işlemlerin veya tedbirlerin uygulanmasını engelleyemez." Hollanda Anayasası md. 94, yasal düzenlemelerin uluslararası andlaşmaların hükümleri ve uluslararası örgütlerin kararları ile bağdaşmaması durumunda uygulanamayacaklarını düzenlemektedir. İtalya Anayasası md. 10'da, iç hukuk düzeninin uluslararası hukukun genel ilkelerine uyacağını belirtmektedir. Polonya Anayasası md. 91/2,3'te, onaylanan uluslararası andlaşmaların hem de uluslararası andlaşmalar ile kurulan uluslararası örgütün oluşturduğu hukukun yasalar karşısında önceliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Çek Cumhuriyeti Anayasası md. 10'da, uluslararası bir andlaşma hükmünün yasa ile çatışması durumunda uluslararası andlaşmasının uygulanacağını belirtmiştir. Macaristan Anayasası md. 7/1, iç hukukunun uluslararası hukuktaki yükümlülükleri ile uyumlaştırılacağı belirtilmektedir. Litvanya Anayasası md. 136/3, AB'nin bağlayıcı kurallarının Litvanya Cumhuriyeti'nin yasaları ve diğer hukuki işlemlerinde yer alan kurallardan üstün olduğu ifade edilmiştir. Bkz.: (Karakaş, 2002: 47-49); (İnceoğlu, 2005).

nedeni de küçük üye devletlerin görece ulusal karakterine daha az bağlılıklarının olmasıdır (Warner, 1977: 359-366).

Azrak'ın belirttiği gibi, üye devletlerin ilkeye yaklaşımında bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Fransız yargı organları, 1970'ye kadar bu ilkeyi reddeder bir şekilde hareket etmiş, ancak Fransa Danıştayı (*Conseil d'État*) 10.7.1970 tarihli kararıyla AT hukukunun yorumu konusunda ATAD'a ön karar için başvurmuştur.⁴ Buna karşın, Temyiz Mahkemesi (*Cour de Cassation*) (Kwiecień, 2005: 1480) konuyla ilgili bütün kararlarında AT hukukunun önceliği kuralını uygulamıştır. Almanya ise, AT hukukunun önceliği kuralını kabul etmiş, Alman Federal Anayasa Mahkemesi (*Bundesverfassungsgericht*) 18.10.1968 tarihli kararında AT hukukunun kendine özgü, bağımsız bir hukuk sistemi olduğunu ve iç hukuk normlarının buna aykırı olamayacağını kabul etmiştir. Sonraki kararında ise, AT hukuku hükümlerinin Alman Anayasası'nın kabul ettiği temel haklar sistemine uygun olup olmadığının incelenebileceğini kabul ederek AT hukukunun önceliğine sınır getirmiştir. Ancak, Federal Maliye Mahkemesi (*Bundesfinanzhof*) ve Federal İdere Mahkemesi (*Bundesverwaltungsgerichtshof*) bu kurala bir sınır getirmeden kabul etmiştir. İtalya ise, ilk zamanlarda iç hukuk normu haline dönüştürülen AT hukuku normlarını kanun düzeyinde kabul edip "sonraki kanun öncekini yürürlükten kaldırır (*lex posterior derogat legi priori*)" kuralını uygulayarak AT hukukunun önceliğini çok daraltmıştır. İtalya Anayasa Mahkemesi 27.12.1973 tarihli kararında ise, görüşünü değiştirmiş ve AT hukukunun bağımsız bir hukuk sistemi olarak önceliğini kabul etmiştir (Azrak, 1988: 50-51).

Üye devletlerin, üyeliğin bir gerekliliği olarak öncelik ilkesini kabul etmesi sorunsuz bir süreç olmamış, üye devletlerin Topluluk hukukunu kabul etmesinde bazı zorluklar yaşanmıştır. Bunlardan ilki, bir üye devletin anayasal veya daha yüksek hukuk ilkeleri karşısında test edilen önceliğin kabulüdür. İkincisi, direktifler gibi ikincil düzenlemelerin bir üye devletin kendi kanununa üstün olarak kabul edilmesidir. Almanya ve İtalya'nın insan haklarına ilişkin çekinceleri söz konusu olmuş, Fransa'nın ise direktifler gibi ikincil kaynakların Fransız hukukundan öncelikli olduğunu kabul etmesinde zorluklar yaşanmıştır. 2004 genişlemesiyle Birliğe katılan devletlerin sahip olduğu anayasal ve geleneksel standartları ile Topluluk hukukunun bir gerekliliği arasında yaşanan çatışmalarda, bu devletlerin mahkemeleri Topluluk hukuk düzeniyle ulusal hukukları dengeleme ve öncelik ilkesinin amaçları arasında bir denge bulmak zorunda kalmıştır (Albi, 2007: 25-67). Üyeliğin bir gerekliliği olarak, Topluluk

4 Fransız Danıştay'ı 1989 tarihli Nicolo kararında, ulusal düzenlemelerinde AB hukukunun önceliğini kabul etmiş, o tarihten itibaren AB hukukunun önceliği bir sorun olmamıştır. Bkz.: (Bell, 2005: 487).

hukukunun önceliğine doğrudan anayasalarında yer vermişlerdir. Bu bağlamda, Katolik bir devlet olan Polonya’da kürtaj konusu ve Avrupa vatandaşlığı bağlamında azınlıkların korunması veya özellikle eşcinsel haklar; Kıbrıs’ta ise, Tük mallarına ilişkin Topluluk hukuku kurallarıyla ilgili konular önemli olmuştur (Horspool ve Humphreys, 2006: 173-174). İngiltere’de, Parlamento’nun Avrupa bütünleşmesine bağlılığı, AT Kanunu’nda da ifade edildiği gibi, Topluluk hukukunun önceliğinin şartı ve dayanağıdır. Ancak, bu bağlılığın diğer Parlamento Kanunu ile açık bir şekilde çelişmediği sürece geçerli olduğu da belirtilmiştir (Reestman, 2005:104).

Birliğe sonradan katılan devletler, Birliğin yapısının farkında olarak üye oldukları için AB hukukunun önceliğinin kabul edilmesi temelde olağan bir durum olarak değerlendirilmektedir (Steiner ve Woods, 2009: 94). Bu durum, öncelik ilkesinin kurucu devletler için sonradan gelişen bir ilke, sonradan katılan devletler için bilinen bir durum olmasından kaynaklanmaktadır.

Polonya’nın AB üyelik sürecindeki önemli bir konu, anayasasında yapacağı değişikliğe ilişkin İngilizce’de önemli olan kavramsal bir tartışma olmuştur. Bu tartışmada Polonya, anayasasına bir gücün ulus devletten başka bir üst birliğe delege edilmesini ifade eden “*delegation of power*” ifadesini koymak istemiş, AB ise “*transfer of power*” ifadesinin yer alması gerektiğini belirtmiştir. AB’nin bu duruma karşı çıkmasının nedeni; delege etmenin bir üstün alta vereceği bir rol anlamına gelmesi ve Polonya Anayasası ve Polonya devletinin AB’nin üstünde olmaması ve delege edilen şeyin zamanla delege eden tarafından geri alınabilmesi olmuştur (Davutoğlu, 2003: 46-47). Bu örnekte de görüldüğu gibi, üye devletlerin AB hukukunun önceliğini tam olarak kabul etmeleri ve yetki devrinde sorun olmaması AB için önemli bir konudur. AB hukukunun önceliği, Polonya Anayasa Mahkemesi için, AB hukukunun Polonya Anayasası hariç bütün ulusal hukuktan önce gelmesidir. Buna göre, AB hukuku ile Polonya Anayasası arasındaki bir çatışma durumunda, çözüm AB hukukunun lehine yorumlamayla değil, ya Polonya Anayasası’nda bir değişiklik yapılarak ya da AB’den ayrılarak çözülebilir. Örnek olarak, Polonya Anayasa Mahkemesi, Avrupa Tutuklama Emri’ne ilişkin Çerçeve Direktifi’nin ulusal hukuk düzeyindeki uygulanmasında Polonya Anayasası (Polonya vatandaşı suçluların iadesini yasaklar) ile uyumsuz olduğunu ve Direktif’in uygulanması için zaman sınırının aşıldığını tespit etmiştir. Mahkeme, yasama mekanizmasının Polonya Anayasası’nda gerekli değişikliği yapabilmesi için işlemi geciktirme yoluyla gerekli zamanı yaratmayı tercih etmiştir (Kaczorowska, 2011: 362-363).

Bir diğer konu da, iç hukuk ile uluslararası hukukun tek bütünleşmiş bir hukuk sistemi oluşturduğunu savunan tekçi (*monist*) ilkenin uluslararası hukukun önceliğini

kabul eden yanı dikkate alındığında, Fransa, Hollanda gibi tekçi ilkeyi savunan devletlerin Topluluk hukukunun önceliğini daha kolay kabul edecekleriyle ilgilidir. Uluslararası hukuk ve iç hukuk şeklinde iki ayrı hukuk sisteminin olduğunu savunan ikici (*dualist*) görüşe göre, uluslararası hukukun iç hukukun bir parçası olabilmesi için bir iç hukuk kuralı haline gelmesi gerekmektedir. İngiltere, Almanya gibi ikici görüşü savunan devletlerde, birincil veya ikincil Topluluk hukuku, anayasal bir değişlikle veya bir yasalastırma ile ulusal hukukta yerleştirilmiş olmalıdır. Bu şekilde, Topluluk hukukunun önceliği, doğrudan etkisi ve doğrudan uygulanabilirliği korunmuş olacaktır (Horspool ve Humphreys, 2006: 175).

Kaneti (1990: 131-132), Topluluk/Birlik hukukunun kendine yeterli olmasına rağmen, ulusal hukuk sistemlerinin dışında yer almadığını belirtmektedir. Birlik hukuku ve ulusal hukuk, Birliğin ve üye devletin vatandaşı olan aynı kişilere uygulandığından, Birlik hukukunun etkinliği ulusal hukukun ayrılmaz bir parçası olmasına, iç içe olmasına bağlıdır. Birlik hukukunun tek başına bütünleşmenin amaçlarını karşılayamayacağından ulusal hukukun alt yapısına ihtiyaçı vardır. Üye devletlerin Birlik hukukuna “yabancı” veya “dış” bir hukuk kaynağı olarak bakmamaları ikisi arasında uyum ve işbirliğini yaratacaktır.

Ulusüstü bir sistem üzerine kurulan AB’nin oluşturduğu iktidar, devletlerin üzerinde yer aldığı gibi, bu iktidarın ürettiği hukuk da AB egemenliğinin somut görünümü olmaktadır (Karakay, 2002: 43). Günuğer’un belirttiği gibi, AB hukukunun önceliği ile ulusüstü lüğü arasında yakın bir ilişki vardır. Bu iki kavram, AB hukukunun üye devletlerin iç hukuklarında doğrudan uygulanmasıyla birlikte, “bütünleşme hukuku”nun temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle, “öncelik ve doğrudan uygulanma” ulusüstü hukuk sistemini yaratan “iki sihirli formül”dür. İki kavramın temel farklılığı; önceliğin Birlik-ulusal hukuk çatışmasında devreye girmesi ve Birlik hukukunun lehine sonuç yaratması, doğrudan uygulanmanın ise devreye girebilmesi için çatışmaya gerek olmamasıdır (Günuğer, 2012: 28).

Kaneti’ye göre, Birlik hukukunun uygulanabilme gücünün üye devletlerde farklılaşabilmesi, üye devletlerin ulusal hukuklarına bağlı olarak değişebilmesi Birlik amaçlarının gerçekleşmesini tehlikeye sokacak, kurucu sözleşmelerde üstlenilen yükümlülüklerin kesin değil, şarta bağlı olduğu anlamına gelecektir. Üye devletlerin yükümlülüklerinden ulusal bir yasayla kaçınabilmeleri, sözleşmenin bağlayıcılığını da geçersiz kılacağından Birlik hukuk kuralına karşı, bir iç hukuk kuralının ileri sürülmesi kabul edilemez (Kaneti, 1990: 134-135).

Ayrıca belirtmek gerekir ki ulusal hukuk hiyerarşisinde en üstte yer alan üye devlet anayasalarıyla AB hukukunun bir uygulamasının çatışması durumunda da AB hukukunun önceliği söz konusudur (Trstenjak, 2013: 75). Bu noktada Karakaş'ın da belirttiği gibi, Avrupa bütünleşmesinin gerçekleştirilmesindeki temel unsur olan Birlik hukukunun önceliği ilkesi, uluslararası hukukun üstünlüğü gibi teorik anlamda değil, gerçek anlamda bir üstünlük olarak anayasaların da üzerinde yer almaktadır (Karakaş, 2002: 44). Bu durumda da, Birlik hukukuna aykırı yasaların yapıldığı durumlarda üye devletler ihlal davalarıyla karşı karşıya kalmaktadır. ABAD içtihadının gereği olarak, Birlik hukukuna aykırı yasaların uygulanmamasının gözetimi görevi de Birlik yargıcı olarak iç hukuk yargıçlarıdır. Böylece, üye devletler AB tarafından üretilen anayasa üstü normlara bağlı hale gelmiştir (Karakaş, 2002: 45). Ulusal yargıç, Birlik antlaşmalarını, ikincil hukuk normlarını, üçüncü devletlerle yapılan sözleşme hükümlerini ulusal hukukta öncelikle uygulamakla yükümlüdür. Söz konusu yükümlülük, üye devletlerde anayasa veya yasa koyucuya ait değildir. Üye devletlerin Anayasalarında AB hukukunun önceliği kabul edilmese dahi, ulusal yargıç AB hukuk normunu ulusal hukuk normunun üzerinde uygulamalıdır (Günuğur, 2012: 29).

Birlik hukukunun öncelikli olmaması durumunda, iki farklı kural arasındaki çatışmanın genel hukuk ilkeleri yoluyla çözülmesi gerekecek ve üye devletler kabul etmedikleri bir Birlik kuralını geçersiz kılmak amacıyla yeni bir hukuki tasarrufta bulunma imkânına her zaman başvurabileceğinden çoğu durumda Birlik normları önlenecekti (Erdoğan, 1986: 311). Birlik hukukunun üye devlet anayasalarından öncelikli olmaması durumunda, Birlik hukukunun birliği ve türdeş yapısı, üye devletlerin yasalarında AB hukukuna aykırı hükümlerin ileri sürülmesiyle bozulma riski altında kalabilirdi (Azrak, 1988: 49). Divan, Topluluk hukukunun uygulanmasının birliğine büyük önem vermiş, uygulama veya yorumlamadan kaynaklanan nedenlerle Birliğin zayıflamasını istememiştir (Cuthbert, 2009: 35).

3. İLKENİN ANTLAŞMALAR DÜZEYİNDEKİ DURUMU

Adalet Divanı içtihatlarının temel amacı, AB'nin/Antlaşmaların hedefleri ve ruhudur. AB üye devletlerinin bağımsız iradeleriyle kabul ettikleri Lizbon Antlaşması'nda da, AB ile işbirliğini kabul etmişlerdir (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2011: 187). Avrupa Birliği Kurucu Antlaşması (ABKA) md. 4(3)'e göre, "...Üye devletler, Birliğin kurumlarının işlemlerinden veya Andlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerin icrasını sağlamaya özgü genel veya özel tüm önlemleri alırlar. Üye

devletler, Birliğin görevini yerine getirmesini kolaylaştırırlar ve Birliğin hedeflerine ulaşmasına tehdit oluşturacak tüm eylemlerden kaçınlırlar.”⁵ AB’ye katılma kararı, üye devletlerin kendi egemenlikleri üzerinden verdiği bir karar olduğu için, egemenlik iddiasıyla üyeliğin getirdiği hukuki yükümlölüklerden kaçınmaları mümkün değildir (Mayer, 2005: 1499). Bu noktada bir diğer önemli bir konu da Cairns’in (2002: 112) belirttiği gibi, üye devletlerin Topluluğun işlemlerine uymaları yönünde Komisyon’un denetimleri altında olmalarıdır. ABİİA md. 258: “Komisyon, bir üye devletin Andlaşmalar gereğince üzerine düşen yükümlölüklerden birini yerine getirmediği kanısına varırsa, o devlete kendi görüşlerini sunma imkânı tanıdıktan sonra, bu konuda gerekeçeli görüşünü bildirir. İlgili devlet, Komisyon tarafından belirlenen süre içinde bu görüşe uymazsa, Komisyon, Avrupa Birliği Adalet Divanı’na başvurabilir.” (Bkz. Tezcan, 2007: 386-406).

Başlangıçtan itibaren geçerli bir kural olan, Avrupa Birliği’nin İşleyişine ilişkin Antlaşma (ABİİA) md. 288 prg. 2, “Tüzük genel kapsamlıdır. Bütün unsurlarıyla bağlayıcıdır ve bütün üye devletlerde doğrudan uygulanır.” hükmü ise, Adalet Divanı için geçmişten beri tüzük hükümlerinin önceliğinin açık bir göstergesi olmuştur (Cuthbert, 2009: 36).

1996 tarihli Amsterdam Antlaşması taslağında, AB hukukunun önceliği konusuna antlaşmada yer verilmesi yönünde ilk girişim olmuştur. Amsterdam Antlaşması Cambridge Taslağı madde I.1.6 AB hukukunun önceliğine yer vermiş, bir çatışma durumunda AB hukukunun geçerli olduğu ve üye devletlerin Topluluk hukukuna başvurmaları gerektiği belirtilmiştir. Ancak söz konusu Taslak’ta yer verilen bu düzenleme, Amsterdam Antlaşması’nın nihai halinde üye devletler tarafından kabul edilmemiştir (Ravluřevičius, 2011: 1374; Schmid, 1999).

Öncelik ilkesi, AB’nin kurucu antlaşmalarında yer almayan ATAD’ın içtihatlarıyla oluşturulan bir ilkedir. 2004 tarihli AB Anayasası’nda bu ilkenin yer alması planlanmış ancak Anayasa’nın yürürlüğe girmemesi üzerine bu durum gerçekleşmemiştir. Hazırlanan AB Anayasası’nın I-6 maddesinde, “Birlik Hukuku” alt başlığında, “Anayasa ve kendilerine verilen yetkilerin uygulanması sırasında Birlik kurumları tarafından kabul edilen hukuk, üye devletlerin yasaları karşısında önceliğe sahiptir.” (Treaty Establishing A Constitution For Europe, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005). Böylece, AB hukukunun önceliği ilk defa AB Anayasası’nda açıkça yer almıştır. Ancak, bu durum aslında var olan hukuki sistemin bir kodifikasyonu olmuştur (Steiner ve Woods, 2009: 101).

5 Bu ve Lizbon Antlaşması’nın bahsedilen maddelerinin çevirileri için bkz.: (Reçber, 2010).

Ayrıca, yürürlüğe girmeyen AB Anayasası'ndaki ilgili maddede İngilizce'de üstünlük anlamındaki “supremacy” kelimesi kullanılmamış, öncelik anlamındaki “primacy” kelimesi kullanılmıştır. Üstünlük şeklinde bir kullanımın olması durumunda da, maddenin uygulanması değişmemesine rağmen bu şekilde üstünlüğe nazaran daha zayıf nitelikte bir kelime olan önceliğin tercih edildiği görülmektedir (Stiernstrom, 2005: 10).

AB Anayasası'nın yürürlüğe girmemesi üzerine hazırlanan ve 1 Aralık 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, *öncelik* ilkesine dair bir referans içermemiş, sadece 17 numaralı deklarasyonda (*Üstünlüğe [Önceliğe] İlişkin Deklarasyon*) bu konuya değinilmiştir. Bağlayıcı hukuki bir etkiye sahip olmayan bu deklarasyona göre;

Konferans, yerleşik Avrupa Birliği Adalet Divanı içtihadı uyarınca ve söz konusu içtihat tarafından belirlenen koşullar içinde, Andlaşmaların ve Andlaşmalar temelinde Birlik tarafından kabul edilen hukukun, üye devletlerin hukukundan üstün [öncelikli] olduğunu hatırlatır.

Konferans, ayrıca 11197/07 (JUR 260) sayılı belgede belirtildiği gibi üstünlük [öncelik] konusunda Konsey'in Hukuk Servisi'nin görüşünü bu Nihai Senede eklemeye karar vermiştir:

“22 Haziran 2007 Tarihli Konsey'in Hukuk Servisi'nin Görüşü”⁶ [şu şekildedir:]

Topluluk hukukunun üstünlüğünün [önceliğinin] bu hukukun temel bir ilkesi olduğu Adalet Divanı içtihadından kaynaklanmaktadır. Divan'a göre, bu ilke Avrupa Topluluğu'nun özel yapısıyla ilgilidir. Bu yerleşik içtihadın ilk kararı alındığında (Costa/ENEL, 15 Temmuz 1964, 6/641 sayılı Dava) Andlaşmada üstünlük [öncelik] belirtilmemekteydi. Durum bugün de aynıdır. Üstünlüğün [Önceliğinin] gelecek Andlaşmaya dâhil edilmemesi gerçeği, bu ilkenin varlığını ve Adalet Divanı'nın yürürlükteki içtihadını hiçbir şekilde değiştirmez.”

AB hukukunun üye devletler hukukunun üzerinde olması, ulusal hukukun AB hukukunun bütün kaynaklarının hizmetinde olduğu anlamına gelmektedir. Bunlardan ilki, Antlaşmalar ve bunlara bağlı protokol ve eklerin hükümleridir. İkincisi, ikincil mevzuattır. Ancak ABAD'ın Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) ile ilgili konularda yargı yetkisi olmamış ve konuyla ilgili Lizbon Antlaşması öncesinde yani sütunlu yapının var olduğu dönemde de ilgili bir içtihadı olmamıştır.⁷ Lizbon Antlaşması'na

6 European Council, Opinion of the Council Legal Service, Brussels 22 June 2007, 11197/07 (JUR 260).

7 Bu konuda, 2008 tarihli Kadı davasına değinilebilir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1999'da aldığı kararla El Kaide bağlantılı gerçek veya tüzel kişilerin mal varlığını dondurma kararı almıştır. AB'nin buna dayanarak kabul ettiği tüzükler ışığında İsveç'te bulunan Yasin Abdullah Kadı'nın mal

ekli 17 numaralı deklarasyonda, öncelik ilkesine ODGP kapsamındaki tedbirlerde başvurulamayacağı belirtilmiştir. Bu durum, ABİİA 275. maddesinde: “Avrupa Birliği Adalet Divanı, ne ortak güvenlik ve dış politika konusunda ne de bunlar temel alınarak tesis edilen tasarruflarla ilgili olarak yetkili değildir. Bununla birlikte, Divan, AB Kurucu Andlaşması’nın Başlık V, Kısım 2⁸ baz alınarak Konsey tarafından kabul edilen gerçek veya tüzel kişilere karşı kısıtlayıcı önlemler öngören kararların yasal kontrolüne ilişkin işbu Andlaşması’nın 263. md.’sinin dördüncü bendinde⁹ öngörülen koşullar kapsamında açılan davalarla ilgili olarak karar verir ve AB Kurucu Andlaşması’nın 40. md.’sine¹⁰ uyulmasını kontrol etmek için yetkili olur.” Üçüncüsü, AB hukukunun genel ilkeleridir. Dördüncüsü ise, AB ile üçüncü devletler veya uluslararası örgütler arasında yapılan uluslararası anlaşmalardır (Kaczorowska, 2011: 343-344).

Öncelik ilkesi, AB hukukunun kendinden kaynaklanan bazı sınırlandırmalara sahiptir (Avbelj, 2011: 748). Bunlardan ilki, AB hukukunun önceliği sadece AB yetki alanı içindeki konularında söz konusudur. İkinci olarak, AB hukukunun önceliği üye devletlerin ulusal kimliklerine saygılı olmakla sınırlandırılmıştır. Bu konuda ABKA md. 4(2)’ye göre: “Birlik, üye devletlerin Andlaşmalar önündeki eşitliğine, bölgesel ve yerel özerklikle ilgili olanlar dâhil olmak üzere, anayasal ve siyasal temel yapılarına ve ulusal kimliklerine saygı duyar. Birlik, devletlerin temel fonksiyonlarına, özellikle ulusal güvenliğin korunması, kamu düzeninin sürdürülmesi ve ülke bütünlüğünü garanti etmeyi gaye edinenlere saygı gösterir. Özellikle ulusal güvenliğ her üye devletin kendi sorumluluğunda kalır.” Bir diğer sınırlandırma ise, üye devletlerin AB’ye katılmadan önce imzaladığı uluslararası antlaşmaların AB hukuku üzerinde önceliğe sahip olmasıdır. Bu durum ABİİA md. 351’de şu şekilde belirtilmiştir: “(prg. 1) 1 Ocak 1958 tarihinden veya katılımcı devletler için katılım tarihinden önce bir veya daha fazla üye devlet ve bir veya daha fazla üçüncü devlet arasında akdedilen sözleşmelerden kaynaklanan hak ve yükümlülükler, Andlaşmaların düzenlemelerinden etkilenmez.

varlığına el konuluyor. Ancak bu işlem, Kadı’nın savunması alınmadan, gerekçesi açıklanmadan yapılmıştır. ATAD, ilgili Konsey tüzüğünü temel hakların usul hukuku bakımından ihlal edildiği gerekçesine dayanarak iptal etmiştir. Bkz.: (Arsava, 2011: 32-33).

- 8 Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel Hükümler
- 9 “Her gerçek veya tüzel kişi, birinci ve ikinci bentlerde öngörülen koşullarda, icrai önlemler içermeyen ve kendisini doğrudan ilgilendiren düzenleyici tasarruflar dâhil olmak üzere, kendisine yönelik veya kendisini doğrudan ve şahsen ilgilendiren tasarruflara karşı bir dava açabilir.”
- 10 “Ortak güvenliğ ve dış politikanın uygulanması, AB’nin işleyişine ilişkin Andlaşma’nın 3 ila 6. Md.’lerinde belirtilen Birlik yetkilerinin icrası için Andlaşmalarda öngörülen kurumların açık yetkilerinin kapsamını ve uygulama usullerini etkilemez. Benzer şekillerde, bahsi geçen maddelerde belirtilen politikaların uygulanması, bu kısım altındaki Birlik yetkilerinin icrası için Andlaşmalarda öngörülen kurumların açık yetkilerinin kapsamını ve uygulama usullerini etkilemez.”

(prg. 2) Bu sözleşmeler Andlaşmalar ile uyuşmadıklarında, söz konusu üye devlet veya devletler, ortaya çıkan uyuşmazlıkları gidermek için gerekli her türlü önleme müracaat eder. Gerektiğinde, üye devletler, karşılıklı olarak yardımlaşır ve ortak bir tavır kabul eder. (prg. 3) Birinci bentte belirtilen sözleşmelerin uygulanmasında üye devletler, Andlaşmalarda her üye devlet tarafından sağlanan avantajların, Birliğin kurulmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bunların, ortak kuruluşlar oluşturulmasıyla, bu kuruluşlara yetkiler verilmesiyle ve diğer bütün üye devletler tarafından da aynı avantajların sağlanmasıyla kaçınılmaz biçimde bağlı olduğu gerçeğini dikkate alır.”

SONUÇ

Avrupa bütünleşmesinin başlangıcında, AKÇT organı olan Yüksek Otorite’ye devredilen yetkilerin o noktada kalması düşünölemeyeceğinden, AB’yi oluşturan ulusüstü zihniyet hukuksal anlamda da bir **öncelik yaratacaktı. Bunun için,** Adalet Divanı **içtihatlarıyla öncelik ilkesi** geliştirilmiştir. AB hukukunun ilkelerinden biri olan öncelik ilkesi, **bütünleşmenin başlarında ortaya çıkan bir ilkedir.** Kelimenin üstünlük ve öncelik şeklinde kullanılması sadece bir kelime farklılığından kaynaklanmamakta, AB hukuku ile ulusal hukuk arasındaki ilişkinin niteliğini de göstermektedir. Adalet Divanının kararlarında da belirttiği gibi, iki hukuk sisteminin **çatışması** durumunda **öncelikli olan** AB hukukudur. Bu durum, ulusal hukuk üzerinde bir hiyerarşî olarak değil, çatışma durumunda çözüm yöntemi olarak AB hukukunun öncelikle uygulanması anlamına gelmektedir.

Üye devletler için, öncelik ilkesini kabul etmek tam olarak sorunsuz bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bir anlamda, AB’nin siyasi bütünleşmesinin güçlenmesine gösterilen tepki, hukuki anlamda bütünleşmenin güçlenmesini sağlayacak olan **öncelik ilkesine uyuma** gösterilen tepkinin bir yansıması olmuştur. Buna karşın, bütünleşmenin başlangıcında gelişen, Costa/ENEL davasıyla kesinlik kazanan bu ilke daha sonraki içtihatlarla da geliştirilmiştir. İlkenin zamanla güçlenmesi hem Adalet Divanının içtihatlarının sürekliliği hem de üye devletlerin işbirliği içerisinde olmasıyla sağlanmıştır. Farklı bir durum da, öncelik ilkesinin kurucu devletler için sonradan gelişen bir konu, genişlemeler sonucunda üye olan devletler içinse önceden bilinen bir konu olmasıdır.

Çalışmada göröldüğu gibi, Adalet Divanı kararları sonucunda gelişen öncelik ilkesine, AB Anayasası’nda yer verilerek antlaşmalar düzeyinde kodifikasyon sağlanmaya çalışılmış ancak mümkün olmamıştır. Sonuç olarak, Adalet Divanının bir

kararından ortaya çıkan ilkenin AB hukukundaki yeri giderek güçlenmiş ve Lizbon Antlaşması'nda kendine yer bulmuştur. Lizbon Antlaşması'nda bir deklarasyonda yer alan bu ilkeyi Avrupa siyasi bütünleşmesinin bir yansıması olarak görmek abartı olmayacaktır. Siyasi bütünleşmesi güçlenen AB, bu gücünü sadece ekonomik ve siyasi konularda değil hukuki alanda da göstermektedir. Öncelik ilkesi elbette AB için sınırsız bir alan yaratmamaktadır. AB, üye devletlerin yetki alanlarını dikkate alan bir çizgide hareket etmeyi sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Albi, Anneli (2007), "Supremacy of EC Law in the New Member States: Bringing Parliaments into the Equation of 'Cooperative Constitutionalism'", *European Constitutional Law Review*, Vol. 3, Issue 1.
- Aras, Salih (1988), "Uluslarüstü (Supranasyonal) Hukuk ve Avrupa Topluluğu Andlaşmalarının Uluslarüstü Karakteri", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4.
- Arsava, Füsün (2011), "Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları ve Bu Kararların Birlik Ülkelerine Yansıması", *Danıştay ve İdari Yargı Günü 143. Yıl*, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları No: 82.
- Avbelj, Matej (2011), "Supremacy or Primacy of EU Law—(Why) Does it Matter?", *European Law Journal*, Vol. 17, No. 6.
- Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Antlaşma, www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2016).
- Azrak, Ali Ülkü (1988), *Avrupa Topluluklarında İdari Yargının Genel Esasları*, İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Başlar, Kemal (1997), "Avrupa Birliği'nin Normatif Supranasyonelliği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 3.
- Bell, John (2005), "French Administrative Law and the Supremacy of European Laws", *European Public Law*, Volume 11, Issue 4.
- Bozkurt, Enver, Özcan, Mehmet ve Köktaş, Arif (2011), *Avrupa Birliği Hukuku*, 5. Baskı, Asil Yayın, Ankara.
- Búrca, Gráinne De. (2003), "Sovereignty and the Supremacy Doctrine of the European Court of Justice", *Sovereignty in Transition*, Ed. Neil Walker, Hart Publishing, Oxford and Portland.
- Cairns, Walter (2002), *Introduction to European Union Law*, Second Edition, London-Sydney: Cavendish Publishing Limited.
- Case 6/60, *Humblet v. Belgium*, (1960).
- Case 6/64, *Costa v. Enel*, (1964).
- Case 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, (1970).
- Case 14/68, *Wilhelm v. Bundeskartellamt* (1969).
- Case 26/62, *Van Gend & Loos v. Netherlands*, (1963).

- Case 34/73, Fratelli Variola v. Amministrazione delle Finanze (1973).
- Case 93/71, Leonasio v. Ministero Dell'Agricoltura e Foreste (1972).
- Case 106/77, Finanze dello Stato v. Simmenthal SPA, (1978).
- Case C-213/89, Factortame Ltd and others v. United Kingdom, (1990).
- Case C-285/98, Tanja Kreil v Bundesrepublik Deutschland, (2000).
- Cuthbert, Mike (2009), European Union Law, Seventh Edition, Routledge-Cavendish, London-New York.
- Davutoğlu, Ahmet (2003), "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 20.
- European Council, Opinion of the Council Legal Service, Brussels, 22 June 2007, 11197/07 (JUR 260).
- Erdoğan, Mustafa (1986), "Avrupa Ekonomik Topluluğu Hukukunda Dolaysız Etki İlkesi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 41, Sayı 1.
- Günoğur, Haluk (2012), "Avrupa Birliği Hukuku", Der. Rıdvan Karluk ve Betül Yüce Dural, Avrupa Birliği, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Horspool, Margot ve Humphreys, Matthew (2006), European Union Law, 4th Edition, Oxford University Press, New York.
- İnceoğlu, Sibel (2005), "Türkiye: AB'nin Yetkileri Karşısında Nasıl Bir Egemenlik Anlayışı", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 22, www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg22/sibel.pdf (Erişim Tarihi: 29.04.2016).
- Kaczorowska, Alina (2011), European Union Law, Second Edition, Routledge, London and New York.
- Kaneti, Selim (1990), "Avrupa Topluluğu Hukukunun Üstünlüğu Karşısında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt 7.
- Karakaş, Işıl (2002), "Avrupa Birliği'nde Egemenlik Yetkilerinin Devredilmesi Sorunsalı", Avrupa Birliği Hukuku, Çev. ve Yay. Haz.: İdil Işıl Gül ve Lami Bertan Tokuzlu, İsveç Başkonsolosluğu, İstanbul.
- Kovar, Robert (1981), "The Relationship between Community Law and National Law", Thirty Years of Community Law, Luxembourg: Commission of the European Communities.
- Kruis, Tobias (2011), "Primacy of European Union Law-from Theory to Practice", Ritsumeikan Law Review, No. 28.

- Kwieceń, Roman (2005), “The Primacy of European Union Law over National Law under the Constitutional Treaty”, *German Law Journal*, Vol. 6, No. 11.
- Mayer, Franz C. (2005), “Supremacy–Lost?–Comment on Roman Kwieceń”, *German Law Journal*, Vol. 6, No. 11.
- Middelaar, Luuk van (2014), *Avrupa: Bir Geçiş Süreci*, Çev. Bilal Çölgeçen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oder, Bertil Emrah (2005), “Avrupa Birliği’nde Çokmerkezli Anayasacılığın Yapısal Sorunları: Yetki Çatışmaları ve İkincillik İlkesi Işığında Türkiye İçin Karşılaştırmalı Gözlemler”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt 22.
- Oder, Bertil Emrah (2004), *Avrupa Birliği’nde Anayasa ve Anayasacılık*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Özbakan, Işıl (1989), “Avrupa Topluluğu Hukukunun Önceliği ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanının Topluluk Hukukunun Önceliğindeki Rolü”, *Maliye Dergisi*, Sayı 92.
- Ravluřevičius, Pavelas (2011), “The Enforcement of the Primacy of the European Union Law: Legal Doctrine and Practice”, *Jurisprudence*, Vol. 18, Issue 4.
- Reçber, Kamuran (2010), *Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku ve Temel Metinleri*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- Reestman, Jan Herman (2005), “Primacy of Union Law”, *European Constitutional Law Review*, Vol. 1, Issue 1.
- Schmid, Christoph U. (1999), *Ways out of the Maquis Communautaire on Simplification and Consolidation and the Need for a Restatement of European Primary Law*, European University Institute, Working Paper RSC, 99/6 http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/1611/99_6t.htm?sequence=1 (Erişim Tarihi: 23.04.2016).
- Steiner, Josephine ve Woods, Lorna (2009), *EU Law*, Tenth Edition, Oxford University Press, New York.
- Stiernstrom, Martin (2005), “The Relationship Between Community Law and National Law”, *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, Vol. 5, No. 33, 1-14, <http://aei.pitt.edu/8162/> (Erişim: 26.04.2016).
- Tapan, Ruhi (1999), “Avrupa Birliği (AB) Hukukunun Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri Avrupa Adalet Divanı”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 32.

- Taşdemir, Hakan ve Karadağ, Haluk (2008), “Birincil ve İkincil Kaynaklar Bakımından Topluluk Hukukunun Önceliği ve Uluslarüstü Niteliği”, Kamu Hukuku Arşivi, Cilt 11, Sayı 1.
- Tezcan, Ercüment (2007), Avrupa Birliği Komisyonu, USAK Yayınları, Ankara.
- Treaty Establishing A Constitution For Europe, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005.
- Trstenjak, Verica (2013), “National Sovereignty and the Principle of Primacy in EU Law and their Importance for the Member States”, Beijing Law Review, Vol. 4, No. 2.
- Warner, J. P. (1977), “The Relationship between European Community Law and the National Laws of Member States”, The Law Quarterly Review, Vol. 93.
- Yazıcı, Serap (2005), “Avrupa Birliği Süreci: Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletin'in Değişen İçeriği”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 54, Sayı 4.